

Rabbis, Reporters and the Public in the Digital Holyland

Yoel Cohen, Routledge, 2023. 290 pages

אינס גבל*

ספרו של פרופסור יואל כהן עוסק ביחסי הגומלין בין שני מוסדות מרכזיים בחברה הישראלית: מוסד הדת היהודית והקהילה הדתית מחד גיסא, והתקשורת מאידך גיסא. הממשק בין הדת לתקשורת הוא מורכב ומתוח, אף על פי שיש כמה מאפיינים משותפים לשני מוסדות אלה: שניהם מתווכים מידע שנועד לסייע לקהל להבנות את זהותו ולהבין את החברה הסובבת; השיח הדתי והשיח התקשורתי תורמים לריבוד חברתי ומעצימים פערים בין קבוצות; שני המוסדות יוצרים נרטיבים, טקסים ופרקטיקות חברתיות, ובכך משמשים כלי מרכזי להבניית זהות קהילתית וסימון ה"אחר" כמסוכן או נחות. כמו כן, הדת והתקשורת מספקות תמיכה רגשית לקהל, במיוחד בתקופות של משבר. עם זאת, אלה שני מוסדות שונים ואף סותרים במובנים רבים. בעוד המידע המועבר בדת מתבסס על מקורות כמו כתבי קודש או סמכות רבנית שמפרשת כתבים אלה, המידע המועבר בתקשורת אמור להתבסס על עובדות או על מומחיות שעיתונאים או אנשי מקצוע מפתחים בתחומים שונים. יתר על כן, התקשורת מזוהה עם ערכים דמוקרטיים וליברליים שאינם תואמים את הערכים הדתיים. המתח בין שני המוסדות ניכר היטב בספרו של כהן.

כל אחד ממוסדות אלה זכה לתשומת לב מחקרית ענפה. מעמדם של הדת ושל המגזר הדתי והחרדי במרחב הציבורי והשפעתם על החברה הישראלית על כל רבדיה נידון לעומק בספרות המחקרית והפובליציסטית. נערכו גם מחקרים רבים על התפקיד המשמעותי שממלאת התקשורת בעיצוב השיח הציבורי והפצת רעיונות וערכים, ונדמה שאין מחלוקת על כך שהיא סוכן מרכזי בהבניה של זהויות, אידאולוגיות ופרקטיקות חברתיות. בעשורים האחרונים פורסמו מחקרים שונים על הממשק בין דת לתקשורת. בין המחקרים היו כאלה שבדקו את התנהלותם של עיתונאים דתיים והמתח בין פרקטיקות מקצועיות של עיתונאים לבין ערכים דתיים (Golan & Mishol

* ד"ר אינס גבל, האוניברסיטה הפתוחה (inesga@openu.ac.il)

אחרים התחקו אחר ייצוגים של דת או של קבוצות דתיות בז'אנרים תקשורתיים שונים (Aharoni, 2023). גם הקשר בין התקשורת הדיגיטלית לדת זכה לעניין מחקרי (Blondheim, 2015; Tsuria & Campbell, 2018), במיוחד לאחר פרסום מאמר על המדיאטיזציה של הדת (Hjarvard, 2011).

עם זאת, הספרות האקדמית עסקה בעבר ועוסקת גם בהווה בהיבטים נבחרים של הקשרים בין דת לתקשורת, והמחקר בתחום עדיין לוקה בחסר. בספר זה, כהן מנסה לחקור את הסוגיה מזווית ראייה שונות, ובניגוד למרבית המחקרים הקודמים, הוא אינו מסתפק בבחינה של היבט אחד בלבד של התחום. כהן מבקש להתחקות אחר יחסי הגומלין בין שלושה שחקנים עיקריים: העיתונאים, הרבנים והקהל. לשם כך הוא ערך סקרים הן בקרב רבנים מזרמים שונים, הן בקרב עיתונאים ועיתונאיות יהודים, וגם במדגם אקראי של האוכלוסייה היהודית הישראלית. כמו כן, נערך ניתוח שיח של תכנים הקשורים בדת שהופיעו בארבעה אתרי חדשות - שניים מהם חילוניים (הארץ *ynet*) ושניים מזוהים עם זרמים שונים בציבור הדתי (ערוץ 7 ובחדרי חרדים). ממצאי המחקר מובאים באחד-עשר פרקים.

שני הפרקים הראשונים מציגים את דיוקנם של השחקנים העיקריים - התקשורת וההנהגה הדתית. בפרק הראשון מתאר כהן את התפתחות אמצעי התקשורת בישראל ובודק מה הם מקורות המידע העיקריים של הישראלים. במקביל משורטט דיוקן מפורט של העיתונאים הישראלים, כולל מאפיינים דמוגרפיים ותפיסות לגבי תפקיד התקשורת בהקשר של תיווך הדת לקהל. הפרק השני מתאר את מעמדם של הרבנים בישראל ואת עמדותיהם לגבי אופייה של התקשורת והשפעתה על ייצוג הערכים הדתיים בשיח הציבורי. מצד אחד, התקשורת נתפסת בקרב הרבנים ככלי שמשקף ערכים מערביים וחילוניים, ולפיכך מסכן את ההווה הדתית וגם אחראי להעמקת הפער בין דתיים לחילונים. מצד שני, המחקר של כהן מראה שרבנים מזרמים שונים נחשפים לתקשורת, כולל הדיגיטלית, ואף עושים בה שימוש, משום שהם מבינים את כוחה בהבניית ערכים וסדר יום ציבורי.

בפרק השלישי עוסק כהן בערך החדשותי של הדת. בעזרת קריטריונים שנידונו במחקרים קודמים, כהן מנסה לבדוק באיזו מידה דת עשויה להיחשב סוגיה חשובה ומעניינת שראויה לסיקור. הפרק מתבסס על ניתוח תפיסות של עיתונאים ועיתונאיות בנוגע לחשיבות ולחדשותיות שהם מייחסים לדת כפי שבאו לידי ביטוי בסקר. במקביל נערך ניתוח שיח באתרי חדשות, במטרה להראות אילו נושאים נידונו בפועל בתקשורת המקוונת. אחת המסקנות של המחקר היא שקיימים פערים ניכרים בין משיבים

דתיים לחילונים מבחינת רמת החדשותיות שהם מייחסים לדת. כמו כן, קיים פער בין אתרים דתיים (בחדרי חרדים וערוץ 7) לאתרים חילוניים (הארץ וynet) בעיסוק בסוגיות שנושקות לדת. תחום הדת נבחן הן בנושאים הקשורים באמונה, כמו קיום האל או מצוות, הן במעמד של רבנים והממסד דתי והן בסוגיות אקטואליות כמו גיוס חרדים ומפלגות דתיות. האם עיסוק במפלגות דתיות הוא ביטוי לסיקור תחום הדת? האם הוויכוח על גיוס חרדים הוא נושא דתי גרידא או שמא מאבק פוליטי? קשה לתת תשובה חד-משמעית לשאלות אלה, ובפרק זה מתברר שכהן בחר להציב כל סוגיה הקשורה בדת או בדתיים תחת הכותרת "דת". בכך הוא תורם לטשטוש בין נושאים דתיים במהותם, כמו אמונה באל או שמירת שבת, ובין סוגיות שמשקפות מאבקים פוליטיים בין דתיים לחילונים.

הפרק הרביעי דן בפרקטיקות המקצועיות של עיתונאים, בדרכים שבהן נאסף מידע על דת וביחסים המתפתחים בין מקורות המידע בתחום הדת לבין כתבים. הממסד הרבני, הכולל את הרבנות הראשית, בתי דין רבניים ורבנים מזרמים שונים, משמש לעיתים מקור שמטרתו להעביר מסרים לציבור הרחב לגבי פועלו או מדיניותו. כאן מוצג גם יחסם האמביוולנטי של הרבנים לתקשורת. מצד אחד, ברור למרביתם שהתקשורת עשויה לסייע בתיווך המידע על החשיבות של פעילותם. מצד שני, קיים קושי אינהרנטי בייצוג הדת בפני העולם החילוני, משום שהממסד הדתי איננו דמוקרטי במהותו ואינו מציית לכללי המשחק הדמוקרטי. רוב הרבנים תופסים את התקשורת כמסוד חילוני שמבטא ערכים של דמוקרטיה וחילוניות, ולפיכך חלקם מתייחסים אליה כאל גוף עוין.

מרבית הרבנים שהשתתפו במחקר חשים שייצוג הדת בתקשורת הוא שלילי ומוטה. לדעתם, הדימוי השלילי של היהדות בשיח הציבורי נובע מכך שהעיתונאים הם חילונים, המתנגדים לערכים דתיים או אף עוינים אותם. זאת מתוך הנחה שמערכת הערכים והאמונות של עיתונאים מעצבת את הפרקטיקות המקצועיות שלהם. בהתאם להנחה זו מוקדש הפרק החמישי לדיון באמונות ובחוויות הדתיות של עיתונאים. בכך כהן מבקש להגיע לתובנות מעמיקות יותר לגבי מערכת הערכים ואורח החיים של אנשי המקצוע שמסקרים את תחום הדת. בניגוד לתפיסה הרווחת בקהילות הדתיות והחרדיות, תשובות העיתונאים לשאלות הנוגעות לאמונות שלהם ויחסם לדת מראות שהם אינם משקפים תפיסות אנטי-דתיות. יתר על כן, מתברר שלא קיים פער משמעותי בין עיתונאים לבין הציבור הרחב בכל הנוגע לאמונות ופרקטיקות דתיות.

צריכת מידע בתחום הדת ותפיסות הקהל לגבי היקף הסיקור התקשורתי של הדת היהודית ואיכותו הן סוגיות שנידונות בפרק השישי. תפיסות הקהל מעניינות את כהן בשל ההנחה שהן הרבנים והן העיתונאים מודעים לרחשי הלב של הציבור ואף מגיבים

להם. לפיכך, חשיבות הדיון בתפיסות הציבור נובעת משני מקורות עיקריים: (א) הקהל איננו סביל, אלא יוצר שיח שמחלחל לפרקטיקות המקצועיות של עיתונאים ועורכים, במיוחד בסביבת התקשורת הדיגיטלית; (ב) הציבור מנהל שיח עם ההנהגה הרבנית, בין היתר סביב תחושות ודעות לגבי "יצוג היהדות, ולכן רבנים לא יכולים להתעלם מהסיקור התקשורתי של הדת. התשובות שהתקבלו בסקר מראות שמרבית המשיבים מתעניינים בסוגיות הקשורות ביחסים בין דת ומדינה, נחשפים למידע על הקהילה שלהם ולא מעוניינים בחדשות על תנועות אחרות ביהדות או בדתות אחרות. כמו כן, הציבור מביע כעס כלפי טעויות של עיתונאים או סיקור מוטא. אחת הטענות העיקריות שעלו בסקר היא שישנה התנגשות בין תכנים תקשורתיים לערכים דתיים, המתבטאת למשל בשידורי הטלוויזיה והרדיו בשבת.

הפרק השביעי דן בשימוש שעושים רבנים בתקשורת. כאן מובאת הבחנה בין האינטרנט, שמשמש מקור מידע תורני וכלי להכנת שיעורי דת ולניהול דיאלוג של שאלות ותשובות עם קהל המאמינים, לבין אמצעי תקשורת מסורתיים, כמו העיתונות המודפסת, הרדיו ואתרי החדשות. כהן מראה שלמרות ההסתייגות מהאינטרנט, הדימוי שלו ככלי המאיים על ערכי הדת והניסיון למנוע או להגביל את הגישה אליו של אנשים שמגדירים את עצמם כדתיים או חרדים מאמינים, שיעור לא מבוטל של רבנים עושה שימוש באינטרנט.

מהמחקר של כהן עולה שעבור חלק מהרבנים התקשורת פותחת צוהר להלכי רוח בחברה ומשמשת כלי לבחינת הדימוי של מוסדות דתיים בשיח הציבורי. רבנים אלה לא רק נחשפים לתקשורת אלא גם מנסים לעיתים להיעזר בה כדי להעביר מסרים לציבור הרחב. מנגד, לדעת רבנים אחרים התקשורת מאיימת על הערכים הבסיסיים שלהם, ולכן הם נמנעים מחשיפה אליה או מהשתתפות בשיח התקשורתי.

בפרק השמיני בוחן כהן את העמדות התיאולוגיות והפילוסופיות של רבנים בהקשר של התקשורת, ומראה שרבנים מזהים את המתח בין היהדות לתקשורת. העקרונות המנחים את התנהלות אמצעי התקשורת, כמו חופש הביטוי וזכות הציבור לדעת, עלולים להתנגש עם ערכים דתיים שמרניים, כמו צניעות או איסור הלבנת פנים. כמו כן, ההלכה היהודית לא מקדשת את חופש המידע באופן מוחלט, אלא תומכת בו רק במקרים שבהם מידע עשוי למנוע נזק או עוול. לכן, לא כל מידע חדשותי ראוי לפרסום לפי ההלכה. רבנים מזרמים שונים מסתייגים מהתנהלות התקשורת, שכן לדעתם היא פוגעת בפרטיות ועוסקת ברכילות, ולעיתים בנושאים שפוגעים בצניעות.

הדיון בשימוש ברשתות החברתיות ובתקשורת הדיגיטלית מופיע בפרק התשיעי. השאלה במרכז הפרק היא - איזה תפקיד משחקת התקשורת הדיגיטלית בהבניית

הזהות היהודית, הן בעיני רבנים והן בעיני הציבור הרחב? בשנים האחרונות מתחזקת ההכרה שאמצעי התקשורת בכלל, והרשתות החברתיות בפרט, הם במה להפצת מידע דתי, ולפיכך מוסדות כמו ישיבות או בתי כנסת מפעילים אתרי אינטרנט לשירות הקהילה שלהם. רבנים רבים מכירים ביתרונות התקשורת ככלי להעברת מסרים לקהל שלהם ואף לקהלים רחבים יותר, כמו הציבור המסורתי או אוכלוסייה שאינה שומרת מצוות.

יתר על כן, אומנם הרשתות החברתיות נתפסות כמרחב המאפשר לקבוצות שונות לבטא את זהותן התרבותית, אולם מרבית הרבנים שהשתתפו במחקר לא רואים ברשת במה לקידום ערכים דתיים. עם זאת, למרות יחסם השלילי של הרבנים לרשת, רבים מהם מעידים שהם מעלים תכנים דתיים לאינטרנט. המסקנה של כהן היא שיחסם של רבנים לתקשורת בכלל ולתקשורת הדיגיטלית בפרט היא אמביוולנטית ולא חד־משמעית.

הפרק העשירי בוחן את ההשפעות של החשיפה לתקשורת על קהילה סגורה ושמרנית כמו הקהילה הדתית, ושואל: באיזו מידה הצליחה התקשורת לסדוק את החומות שמגינות על הקהילה ומבודדות אותה מהסביבה החילונית? כהן מציג את התפתחות העיתונות החרדית ואת יחסם של עיתונאים דתיים ולא דתיים כלפיה. כמו כן הוא מסביר את הסתייגויות של ההנהגה החרדית מהשימוש בתקשורת הדיגיטלית. למרות המאבק נגד האינטרנט, המחקר מראה שגם הקהילה החרדית איננה נמנעת לחלוטין מחשיפה לרשת. כהן מראה את השונות בדפוסי החשיפה לרשת ומציין משתנים שונים המשפיעים על היקף החשיפה (לדוגמה, נשים נחשפות לרשת יותר מגברים). עם זאת, על אף חדירת האינטרנט לקהילות סגורות ושמרניות, החשיפה שלהן אליו עדיין מצומצמת יחסית לציבור הרחב.

בפרק האחרון בודק כהן כיצד עיתונאים, רבנים והציבור הרחב מתייחסים לתפקיד שממלאת התקשורת בכל הנוגע לתיווך בין הקבוצות השונות בציבור היהודי ולהבניית הדימוי של כל קבוצה. התקשורת, שמאופיינת כחילונית ומערבית, נתפסת כאחד הגורמים שתורמים לדימוי השלילי של הדת ולהעמקת השסע בין דתיים לחילונים בחברה הישראלית. כהן מסתייג מתפיסה זו, ומציע הסבר אחר לדימוי השלילי של הדת שנוצר בשיח התקשורתי. לדבריו, התקשורת מטבעה עוסקת בעימותים, שערוריות, מתחים ואי־סדר, והסיקור של דת בהקשרים אלה מוביל לדימוי שלילי.

הספר אינו חף מבעיות. לדוגמה, כהן מנסה לבחון את הנושא מכל זווית אפשרית, ויש כמה סוגיות שחוזרות ומופיעות בכמה פרקים שונים. עם זאת, הספר מציג מחקר מעמיק, המתבסס על נתונים סטטיסטיים מפורטים מתוך תשובות של רבנים, אנשי

תקשורת והציבור הרחב, כמו גם על ניתוח שיח באתרי חדשות. בהקשר זה הוא מהווה מאגר מידע מקיף, שעשוי לסייע לכל מי שמתעניין בממשק בין דת לתקשורת. זאת ועוד, פרופסור יואל כהן מכיר לעומק את החברה הדתית על גווניה, והמחקר שלו משקף היטב את הפערים בין זרמים דתיים שונים, הן ביחסם לתקשורת והן ביחסם למעמדם בחברה הישראלית. אם כן, הספר משרטט דיוקן עשיר של חברה דתית רבגונית, המתלבטת אילו דרכים מתאימות עבורה להתמודדות עם הנוכחות של התקשורת במרחב הציבורי.

רשימת המקורות

- Aharoni, M. (2023). The stranger within: Israeli religious women lead social change in community web-series. *Feminist Media Studies*, 23(6), 2629–2645..
- Blondheim, M. (2015). The Jewish communication tradition and its encounters with (the) new media. In H. A. Campbell (Ed.), *Digital Judaism: Jewish negotiations with digital media and culture* (pp. 16–39). Routledge.
- Golan, O., & Mishol-Shauli, N. (2024). Religious journalists' ethics on communicating science: The case of ultra-Orthodox reportage in Israel. *Religions*, 15(3), 296.
- Hjarvard, S. (2011). The mediatisation of religion: Theorising religion, media and social change. *Culture and Religion*, 12(2), 119–135.
- Shahar, R. N. B., Marciano, A., & Schejter, A. M. (2023). "There are only a few things that you cannot manage without internet": Realization of capabilities through internet (non)use by ultra-Orthodox Jewish women. *The Information Society*, 39(5), 296–305.
- Tsuria, R., & Campbell, H. A. (2018). Understanding Jewish digital media in Israel: Between technological affordances and religious-cultural uses. In K. Radde-Antweiler & X. Zeiler (Eds.), *Mediatized religion in Asia: Studies on digital media and religion* (pp. 190–207). Routledge.